

הובלת חלב ע"י נכרי ביו"ט

ראשי פרקים:

הקדמה

- א. מדוע בנדונונו אין איסור אמירה לנכרי?
- ב. אמירה לגוי על מנת למנוע מיהודי עשיית מלאכה אסורה
- ג. אמירה לנכרי ברמז למניעת הפסד
- ד. אמירה לנכרי לעשות איסור שבות
- ה. שימוש בחלב שהובל ע"י גוי בחג באיסור
- ו. סיכום

הקדמה

כל רפתות החלב מחויבות למיכלי אחסון חלב שיספיקו לכמות חלב של 48 שעות. לכן גם אם לא מגיעים לרפת בכל יום יש לה מספיק מקום איחסון וממילא בשבת רגילה כמו גם בחג שאינו צמוד לשבת אין כל צורך לאסוף חלב מהרפתות במהלך השבת או החג. לעומת זאת כאשר חג צמוד לשבת ובמיוחד אם ראש השנה שהוא שני ימים צמוד לשבת יהיו הרבה רפתות שלא יהיה להן מספיק מקום איחסון לכל כמות החלב שתחלב אצלם במהלך השבת והחג. הדבר תלוי בעונה בשנה מכיוון שהפרות לא נותנות אותה כמות חלב בכל עונות השנה, ולכן לפני כל חג הצמוד לשבת נעשית בדיקה פרטנית לגבי כל רפת האם יש לה מספיק מקום איחסון לכל החלב שיחלב אצלה מהאיסוף האחרון בערב שבת או חג ועד האיסוף הראשון שיהיה במוצאי שבת או חג. במקרים ובמקומות בהם מתברר שברפת אין מספיק מקום איחסון מתעוררת השאלה האם ניתן לפנות מרפתות אלו את החלב בחג או בשבת ע"י גוי ומה דין חלב שנאסף באופן כזה.

נושא זה נדון באריכות ע"י ועדת מהדרין של תנובה והוכרע לאיסור, בהתאם למוסבר במאמרו של הגרא"י סג"ל הורוביץ בחוברת בנתיב החלב - ג מעמוד 53. הועדה הסכימה שלא רק שאסור לומר לגוי לאסוף את החלב ביו"ט, אלא שאם נאמר לגוי לאסוף את החלב ביו"ט החלב יאסר, מלבד ביו"ט שני של ר"ה שתוקפו מדרבנן ובו מותר יהיה לפנות את החלב ע"י גוי וממילא גם החלב מותר. בדיונים בוועדת מהדרין הבעתי את עמדתי שאין איסור באמירה לגוי להוביל את החלב ביו"ט, ולכן ניתן לאשר חלב כזה אף למהדרין. ולמרות שעמדתי זו לא נתקבלה ע"י ועדת מהדרין ובפועל אנו מחמירים בכך, מצאתי לנכון במסגרת זו של פלפולי דאורייתא להסביר את עמדתי החולקת.

סדר הדברים יהיה כדלהלן: ראשית, אסביר מדוע לענ"ד במקרה הנדון אין כלל אמירה לנכרי, לאחר מכן אסביר מדוע גם לו הייתה כאן אמירה לנכרי אין בה איסור - או בגלל שהיא נועדה למנוע את היהודי מלעשות מלאכה אסורה בשבת, או בגלל שאמירה זו כלולה במקרים שבהם מותר לומר או לרמז לנכרי לעשות מלאכה בשבת למניעת הפסד, ועל אחת כמה וכמה אם מדובר באמירה לגוי לעשות איסור שיש בו משום שבות ולא משום איסור מהתורה. לבסוף אסביר מדוע גם אילו הייתה כאן אמירה אסורה לנכרי לא היה מקום לאסור את החלב שהובל בשבת ע"י גוי, וק"ו אם מדובר בחלב שהובל ביו"ט.

א. מדוע בנדוננו אין איסור אמירה לנכרי?

ההנחה המקובלת וההלכה הרווחת היא שאמירה לנכרי אסורה גם כאשר היא נאמרת בערב שבת, ושאיסור האמירה בע"ש כולל גם אמירה לגוי לעשות דברים שאיסורם בשבת הינו משום שבות. אלא שבמקרה הנדון, ובניגוד לרוב האמירות לנכרי, מטרת האמירה לא נועדה כדי לפגוע בקדושת החג ובהיקף השביתה ממלאכה, אלא דווקא על מנת לצמצם את חילול החג, כי בלי האמירה לגוי חברות הובלת החלב היו מפנות את החלב במהלך החג או/ו השבת באמצעות נהגיהם היהודים. פינוי החלב בחלק מהרפתות היה הכרחי מחמת חוסר מקום לקלוט את כל החלב שנחלב (במקרה של חג החל בערב שבת) מחליבת צהריים של ערב החג ביום חמישי ועד חליבת הערב של מוצאי השבת, וחברות ההובלה מחויבות לפנות את החלב מהרפת לכל היותר אחת ל-48 שעות, והחלב היה נאסף במהלך השבת על מנת להביאו במוצאי השבת למחלבות או (במקרה שהללו לא יקלטו אותו) על מנת לשפוך אותו באופן מסודר ומבוקר באתר שופכין (חוקי איכות הסביבה אוסרים לשפוך חלב בחצר הרפת). המחלבות עצמן כלל לא מעוניינות בכמות החלב הגדולה הזו, וקליטת החלב על ידן נעשתה בראש ובראשונה לצורך יצרני החלב ולא לצורך צרכניהן.

לאור האמור, הדרישה מטעם מערכת הכשרות לאסוף את החלב ע"י גוים בלבד ולהקפיד לעשות זאת אך ורק ביר"ט ולא בשבת איננה נחשבת כלל לאמירה לנכרי אסורה, כי למעשה הגוי לא נתבקש לעשות מלאכה עבורנו; מה שנאמר היה הוראה לאחינו היהודים האחראים להובלת החלב שאנו לא נסכים לקלוט את החלב שייאסף במהלך השבת וגם לא את החלב שייאסף בחג ע"י יהודים. כלומר, האמירה הייתה שלילית, שאסור ליהודי לאסוף את החלב בשבת, ומצדנו לא היתה שום אמירה לגוי לעשות את מלאכתנו. ויעויין ברמב"ם (הלכות שבת ריש פרק ו) שאיסור אמירה לנכרי לעשות לנו מלאכה בשבת הינו איסור מדברי סופרים **כדי שלא תהיה שבת קלה בעיני האומר ויבוא לעשות את המלאכה בעצמו**. אולם בניגוד לכך כל מה שנעשה כאן היה דווקא מתוך חומרת השבת והיר"ט בעיני האומר, כדי למנוע מיהודים מלחלל את החג בעשיית מלאכה, ולהעדיף שהגוי יעשה את המלאכה בחג שאיסורו קל יותר מאיסור השבת - אמירה שדווקא נועדה לחזק את שמירת החג והשבת.

ב. אמירה לגוי על מנת למנוע מיהודי עשיית מלאכה אסורה

יתירה מזו, גם לו הייתה כאן אמירה לנכרי, הרי מצינו שבמקרים דומים הותרה אמירה לנכרי כשזו נועדה על מנת למנוע מיהודי לעשות מלאכה אסורה.

בשולחן ערוך (או"ח סי' רמד) נידונה השאלה מה יעשה יהודי שקנה רישיון לגבות מכס, ואי גביית המכס בשבת מהווה הפסד מרובה עבורו. הפתרון המוצע היה שהיהודי ישכור גוי שיגבה את המכס בשבת בקבלנות. ומוסיף שם הרמ"א שהתירו זאת משום הפסד אף במקום שיש לחשוש למראית עין שייאמרו שהגוי עושה את המלאכה הזו בשביל ישראל, מכיוון שאם לא נתיר ליהודי להסתייע בגוי קיים חשש שהיהודי עצמו יעשה איסור תורה: "דאדם בהול על ממונו ואי לא שרית ליה אתי לגבות בעצמו ויבוא לידי איסורא דאורייתא דשמא יכתוב פתקא כדרך המוכסים". כלומר, החשש שיהודי יעשה את המלאכה בשבת הינו שיקול מכריע להתיר לומר לנכרי לגבות את המכס בשבת. ואם כן, כאשר האלטרנטיבה בענייננו היא שללא האמירה לנכרי קיים חשש גדול שנהגים יהודים יובילו את החלב, זו סיבה מספקת כשלעצמה להתיר את האמירה לנכרי גם במקומות שבדרך כלל הדבר אסור.

ג. אמירה לנכרי ברמז למניעת הפסד

גם במקומות בהם נאסרה אמירה לנכרי אף במקום הפסד, כמו בכיבוי דליקה בשבת, מותר לומר לנכרי "כל המכבה אינו מפסיד", כלומר, אמירה רומזת ולא מפורשת. ולכאורה גם בנדון דידן האמירה לא הייתה מפורשת לפנות את החלב, שהרי את זה הם היו עושים מעצמם ממילא, אלא שהאמירה הייתה שאם הפינוי ייעשה ע"י יהודי הרי שהחלב לא יוכל להתקבל לכשרות מהדרין, כלומר גוי שיפנה את החלב איננו מפסיד, כי רק חלב כזה יוכל להתקבל כמהדרין.

באגרות משה או"ח ח"ד סי' נג דן הגרמ"פ בשאלה אם בעל בנק יהודי יכול לבקש מנכרי שיעבוד בבנק שלו ביו"ט, כדי למנוע הפסד גדול של הוצאת שיקים שאין להם כסוי. וכותב הגרמ"פ שבנושא אמירה לנכרי בשביל הצלה מהפסד מצינו פסקים סותרים - ואפילו הנימוק של "אדם בהול על ממונו" לעתים מהווה סיבה להתיר לומר לנכרי, ולעתים מהווה סיבה לאסור שמא מתוך בהילותו יסייע לגוי. ובביאור הלכה סי' שלב חילק בין מקרים בהם אין חשש שהבעלים יסייעו לגוי, שאז מותר לומר לנכרי לעשות מלאכה למניעת הפסד, ובין מקרים בהם יש חשש שסייעו לגוי, שאז נאסר לומר לנכרי. מתוך כך מתיר הגרמ"פ להעסיק את הנכרי בבנק בחג למניעת הפסד, מכיוון ששם אין חשש שהיהודי יבוא לסייע לו, שהרי הנכרי מורגל בעבודה זו בעצמו.

חילוק נוסף בין המקרים בהם מותר לומר לנכרי ובין המקרים בהם הדבר אסור מובא ע"י הגרמ"פ בשם הר"ן. הר"ן מחלק בין מקרה בו קורה משהו פתאומי כמו דליקה שאז אסור לומר לגוי לעשות דבר אסור מחשש שסייע לו, ובין מקרה בו הבעיה ידועה מראש ששם הותר להיעזר בנכרי למנוע את ההפסד. גם לפי חילוק זה סבור הגרמ"פ שבמקרה של ההפסד בבנק יש להתיר, שהרי גם כאן מדובר בבעיה צפויה מראש.

עוד כותב הגרמ"פ שבעסקים גדולים כמו מכס ובנק (ממונה על מטבע המלך) וכדומה הותר להעסיק גוי באופן שהגוי יעשה אדעתא דנפשיה, וזה הותר מרווח יותר מהיתר הדיעבד של מקום הפסד שמא יבוא היהודי לעשות בעצמו; ואף שבקבלנות אין לישראל כל אינטרס שהמלאכה של הגוי תיעשה בשבת או בחג, וכאן יש בהחלט לישראל אינטרס שהדבר ייעשה דווקא בשבת ובחג, בכל אופן היתרו כשעושה גם אדעתא דנפשיה, בגלל שמדובר בעסקים גדולים שבהם גם מניעת רווח נחשבת הפסד גדול, שהתירו בגללו העסקת נכרי ואפילו בפרהסיא. מטעם זה הורה הגרמ"פ שמעבר לשכר הרגיל של הגוי הוא יקבל תוספת על עבודתו בחג ובשבת, באופן שיהיה לו אינטרס מבחינתו לבצע את העבודה הזו בשבת.

שלושת הנימוקים של הגרמ"פ להתיר העסקת גוי בבנק שייכים גם בנדון פינוי החלב:

1. במקרה של נהגים גויים שמורגלים ועובדים דרך קבע בחברת ההובלה אין כל חשש שהיהודי יבוא לסייע לו בנהיגתו ובהובלת החלב.
2. גם בנדון דידן מדובר בבעיה הידועה מראש ולא בדבר פתאומי, ולכן יש להתיר להיעזר בגוי.
3. גם בנדון דידן מדובר בעסק גדול שהגוי עושה בו את מלאכתו אדעתא דנפשיה, מכיוון שהוא מקבל על עבודת שבת וחג שכר כפול.

וכותב הגרמ"פ שהיתר זה הינו אף ביו"ט ראשון ואף בשבת. וכותב עוד הגרמ"פ שאין צורך לדקדק עם הגוי איזו מלאכה הוא עושה, ואין לדקדק עמו שיעשה רק עבודות שבמניעתן יש הפסד גדול או שאין בהם איסורי תורה וכדומה. והוא הדין כאן, אם אומרים לגוי שידאג לפנות מיכלי חלב מלאים באופן שלא יישפך החלב ברפתות - הוא כבר מעצמו ידע מה לעשות וכיצד, שהרי זו עבודתו הקבועה.

ד. אמירה לנכרי לעשות איסור שבות

אמירה מפורשת לנכרי לעשות מלאכה האסורה מהתורה לא הותרה במקום הפסד, אלא רק לצורך שלושה דברים בלבד: לצורך חולה שנפל למשכב או לחולה שחש בכל גופו¹, לצורך יישוב ארץ ישראל² ולצורך הצלת כתבי הקודש³. לעומת זאת, אמירה לנכרי לעשות איסור שבות הותרה גם לצורך מצוה, להקלת צער, ולצורך גדול אחר כולל מניעת הפסד ונזק, וכלשון הרמב"ם בהלכות שבת פרק ו הלכה ט: "דבר שאינו מלאכה ואין אסור לעשותו בשבת אלא משום שבות מותר לישראל לומר לגוי לעשותו בשבת, והוא שיהיה שם מקצת חולי או יהיה צריך לדבר צורך הרבה או מפני מצוה". והראב"ד על אתר מוסיף שבמקרה של מקצת חולי ובמקום הפסד מותר בדבר שהוא שבות גם לעשות בעצמו, שהרי גונח יונק חלב בשבת ומחזירין את השבר, ובמקום הפסד - כגון צינור שעלו בו קשקשין - ממעכן ברגל.

ולכאורה, מכיוון שהבערה והוצאה הותרו ביו"ט, כלל לא פשוט לומר שהובלת חלב ביום טוב אסורה באיסור תורה כמו בשבת (ביחודה דעת ח"ג סי' לו כותב הגר"ע יוסף שאע"פ שהבערה הותרה לצורך ביו"ט אסור ליסוע ברכב משום שבהדלקת המנוע הוא מוליד אש חדשה, והוצאת אש חדשה הינה איסור מדרבנן, ורק אם נוסע מחוץ לתחום יש חשש לאיסור תורה). ובדבר שאיסורו משום שבות יש מקום להתיר לומר לנכרי לעשותו משום הפסד (ובשו"ת הר צבי יו"ד סימן רצג מנמק מדוע התיר להוליך את המת לקבורה ביו"ט שחל לאחר השבת ברכב הנהוג ע"י גוי).

ה. שימוש בחלב שהובל ע"י גוי בחג באיסור

המשנה ברורה בביאור הלכה ריש סי' שיח מביא את דברי החיי אדם כלל ט שהקנס שקנסו חכמים שלא ליהנות ממלאכה שנעשתה בשבת ע"י יהודי הוא דווקא במלאכה כזו שגרמה לשינוי מהותי בגוף הדבר שנשתנה מכמות שהיה, כמבשל וכיו"ב. אבל המוציא מרשות לרשות שלא נשתנה הדבר מכמות שהיה - אם בשוגג מותר אפילו לו ואפילו בו ביום, ואם במזיד אסור אפילו לאחרים אך רק עד מוצ"ש. לכן כאן גם אם החלב היה מובל באיסור בשבת במזיד ע"י יהודי לא היה מקום לאסור את החלב אפילו למוביל עצמו אלא עד מוצאי שבת, וק"ו שלא היה מקום לאסור את החלב לאחרים מעבר למוצאי שבת.

כאשר גוי עושה מלאכה עבור יהודי בשבת ובחג, היה מקום לאסור לכל היותר עד בכדי שיעשה, דהיינו, החלב יהיה מותר לא מיד במוצאי שבת אלא רק לאחר שעבר שיעור זמן שהיה ניתן לאסוף את החלב במוצאי השבתון.

ו. סיכום (להלכה ולא למעשה):

במצב בו ללא כל מעורבות מצד גורמי הכשרות או מצד המחלבות יהודים יחללו שבת לצורך איסוף חלב, נראה, שאפשר ורצוי להורות לחברות ההובלה, שעליהם להימנע מלהוביל חלב ע"י יהודים בחג, ולומר להם, שאם החלב יובל ע"י יהודים הוא לא יוכל להתקבל כחלב מהדרין.

כאשר המגמה היא לשמור על קדושת החג ולא לפגוע בו ייתכן ומותר גם לחברות ההובלה עצמן לומר לגוי לאסוף את החלב בחג במקום נהגים יהודים.

1. משנה ברורה סי' שכח ס"ק א.

2. גיטין ח, ב.

3. שו"ע או"ח סי' שלד סעיף יח.

לכתחילה, יש להגיד את הדברים באופן עקיף ולא באופן מפורש. כמו"כ, יש לוודא שהגויים שיאספו בשבת יהיו רק גויים שמורגלים ועובדים דרך קבע בחברת ההובלה ושאינן חשש שהיהודי יבוא לסייע לו בהובלת החלב.

כאמור, למעשה, ועדת מהדרין של תנובה לא קיבלה טיעונים אלו וחלב שנאסף ע"י לא יהודי ביו"ט ראשון לא מתקבל כחלב מהדרין.